

Nyomot hagyni. Az emlékezés református tájai

Publikálásra benyújtott kézirat

Nagy Károly Zsolt

1973-ban született református lelkészcsaládban. Jelenleg az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének munkatársa és a Sárospataki Református Teológia tanára. Lényegét tekintve a háta mögött álló Istent kereső néhol fotográfus, máskor református teológus, esetleg kulturális antropológus vagy kommunikációkutató, de leginkább mindegyik egyszerre. Köztes és talán közvetítő létező, s ekként hagyott rajta mély nyomot, amikor alig egy éve Visky Andrással személyesen is találkozott.

A legtöbb vallásnak megvannak a maga szakrális terei és tájai, vagyis a fizikai térnek azok a jól kijelölhető tereim, melyeket az adott vallás szerint a transzcendens magának kijelöl, melyeken megmutatkozik, illetve amelyekben az adott vallás követői a transzcendens mutatkozását felismerik. Ezek a terek és persze tárgyak, melyek valamilyen módon magukon hordozzák a transzcendens nyomát, általában fontos szerepet töltenek be az adott vallás gyakorlatában, rítusaiban, és olykor mindennapi életében is. Nyomot hagynak a közösségen – ugyanakkor az őket használó közösség is nyomot hagy rajtuk. Ezek a szentnek tekintett terek és tárgyak így egy különleges kapcsolatot jelölnek a transzcendens és a közösség, illetve annak tagjai között. A református teológia – szemben például a római katolikusokkal – az ótestamentumi szent sátor, illetve az annak örökébe lépő jeruzsálemi templom kivételével tagadja annak lehetőségét, hogy az ilyen terek és tárgyak folyamatosan a transzcendens mutatkozásának médiumai lennének. A gyakorlat azonban ezen a téren is különbözik az elmélettől. A református felekezeti identitásnak ugyanis több olyan territoriális eleme van, melyekhez a gyakorlatban úgy viszonyulnak az egyes közösségek, mint amelyek a transzcendens mutatkozásának állandó hordozói. Ezek a terek és tárgyak ugyanakkor szoros kapcsolatban állnak az adott közösség történetével, identitásával is: olyan identitásszimbólumok, melyek sűrítik a történeti tapasztalatot, s ekként a közösségi emlékezet helyeiként is működnek.³ Az egyik legismertebb ilyen tárgy Kossuth Lajos széke a debreceni református Nagytemplomban, me-

³ Az emlékezetéről és annak helyeiről itt abban az értelemben beszélek, ahogy azt Assmann (Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz, 1999.) és Nora (Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája, Múlt és jövő*, 2003/4, 2–16.) is teszi.

lyet évtizedeken keresztül a templom központi helyén, az úrasztala mellett „állítottak ki”, s amelyre a gyülekezet internetes honlapja sokáig úgy hivatkozott, mint a templom egyik legfontosabb ereklyéjére.⁴ Az elhelyezés – az úrasztala mint a református templom liturgikus középpontja, ebben az esetben ráadásul korláttal van elkerítve, ami még jobban kiemeli a tér szakrális jellegét – és asszociációi révén a hivatkozásra használt fogalom is egyértelműen jelzi, hogy a tárgy valamilyen módon a transzcendens mutatkozásának helye. A mutatkozás módját viszont a közösségi emlékezet fedi fel, hiszen ez az a szék, melyben a Habsburg-ház trónfosztásának kihirdetése idején Kossuth, a „magyarok Mózese” ült, aki a szabadság és függetlenség „ígéret földje” felé vezette a magyar nemzetet. A református templom ilyen szakrális emlékezhely szerepével máshol⁵ már foglalkoztam, most azt próbálom röviden bemutatni, hogy feltevésem szerint a református templom térhasználatának néhány sajátossága hogyan illeszthető egy ilyen értelmezési keretbe.

„A bizonyágnak sátora a mi atyáinknál volt a pusztában, a mint parancsolta az, a ki mondotta Mózesnek, hogy azt arra a mintára csinálja, melyet látott vala. Melyet a mi atyáink átvévén, be is hoztak Józsuéval, mikor birodalmukba vették a pogányokat, kiket kiűzött az Isten a mi atyáink színe előtt, mind a Dávidnak napjaiig; Ki kegyelmet talált az Isten előtt, és könyörgött, hogy hajlékot találhasson a Jákób Istenének. Salamon építe pedig néki házat. De ama Magasságos nem kézzel csinált templomokban lakik, mint a próféta mondja: A menny nékem ülő székem, a föld pedig az én lábaimnak zsámolya; micsoda házat építhettek nékem? azt mondja az Úr, vagy melyik az én nyugodalmamnak helye? Nem az én kezem csinálta-é mindezeket?” (ApCsel 7,44–50)⁶

Az idézett szöveg a Bibliából, azon belül is az Újszövetségben található, Apostolok cselekedeteiről írott könyvből származik. Szűkebb kontextusa Istvánnak, az első keresztyén vértanúnak az ún. Nagytanács, a zsidó vallási (és politikai) vezetők előtt elmondott, magát védő beszéde. Istvánt istenkáromlás vádjával állították bíróság elé. A (hamis) tanúk azt mondták

⁴ Jelenleg a karosszék az egyik, templomon belül kialakított kiállító térben látható, a honlap új verziója pedig kerüli ezt a megfogalmazást.

⁵ Nagy Károly Zsolt: „Mely igen szerelmetesek a te hajlékaid...” – A református templom, mint a felekezeti azonosságtudat reprezentációja, *Ethno-Lore: a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* 32, 2015, 293–330.

⁶ Írd be légy szíves a használt fordítás adatait!!!! Ha ugyanaz a fordítás, akkor írhatjuk valahogy úgy, hogy a „dolgozatban idézett bibliafordítás”

ugyanis, hogy „Hallottuk őt káromló beszédeket szólni Mózes ellen és az Isten ellen. (...) e szent hely ellen és a törvény ellen: Mert hallottuk, a mint azt mondá, hogy az a názareti Jézus ezt a helyet elrontja, és megváltoztatja a czerimóniákat, melyeket adott nekünk Mózes.” (Ap-Csel 6,11–14.) István válaszképen azt bizonyította, hogy amit Jézus mondott – vagyis a vádként idézett jézusi mondás szó szerinti igazságát nem cáfolta – az lényegében már Mózesnél és a prófétáknál is megtalálható. István itt konkrétan az egyik legnagyobb próféta, Ézsaiás könyvét idézi, ahol maga Isten korholja Izraelt: „így szól az Úr: Az egek nékem ülő széke, és a föld lábaimnak zsámolya: minő ház az, a melyet nékem építeni akartok, és minő az én nyugalmamnak helye? Hiszen mindezeket kezem csinálta, így álltak elő mindezek; így szól az Úr. Hanem erre tekintek én, a ki szegény és megtörött lelkű, és a ki beszédemet rettegi.” (Ézs 66,1–2.) Ez a bibliai gondolat a protestáns szentségfogalom, illetve ezzel összefüggésben a transzcendens mutatkozásával kapcsolatos tudások egyik legfontosabb összetevője.

A római katolikus felfogás szerint a templom több formában is a transzcendens mutatkozásának helye lehet. Egyrészt önmagában is szent karaktert hordozó, hiszen felszentelt tér, másrészt – ezzel szoros összefüggésben – ott lehetnek benne a szentek ereklyéi. Számunkra azonban – kimondottan a protestáns/református felfogással való összehasonlítás miatt – talán legfontosabb magának Krisztusnak a jelenléte a templom *tabernákulumában* őrzött ostya által. Ezt a jelenléte hangsúlyozza a tabernákulum – szentség ház – előtt égő örökmécses is, amikor pedig a hívek a templomba lépve térdet hajtanak, ezzel a tabernákulumban jelenlévő Krisztust köszöntik. A római katolikus liturgia során, amikor a pap az eucharisztia szereztetési igéit⁷ elismételi, a jegyek – az ostya és a bor – lényege „Krisztus testének és vérének lényegévé változik át”,⁸ pontosabban: ezeknek ad helyt. Ez nagyon lerövidítve a *transsubstantiatio* tana, mely szerint tehát Krisztus valóságosan jelen van a jegyekben.

A protestánsok elvetették a *transsubstantiatio* tanát. Luther *consubstantiatio*ról ír, vagyis szerinte a jegyek nem lényegülnek át, de valamilyen módon mindkét szubsztancia – a jel és a jelzett dologé is – egyszerre van jelen az úrvacsorában, ugyanakkor ez valóságos és nem szimbolikus jelenléte. A reformáció svájci ága a lutheri tant is elvetve úgy tekint az úrvacsorára, mint szimbólumra, s egyfajta „lelki jelenlétről” beszél, sőt a Kálvinnál is messzebbre merészkedő, s a magyar reformációra is nagy hatást gyakorló Zwingli semmiféle jelenléte nem fo-

⁷ „Ez az én testem... (...) ez az én vérem...” (Mt 26,26–28)

⁸ Eucharisztia in *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/E/Eucharisztia.htm> (Letöltés: 2017. március 21.)

gad el, s az úrvacsorát csupán emlékeztetőnek tekinti.⁹ Ezzel párhuzamosan a református teológia elvetette a transzcendens minden „helyhez kötött” megjelenési formáját is, ugyanakkor előtérbe állított egy másik hagyományt, mely Krisztus evilági jelenlétét az egyházban látja.

Az egyház – református értelmezésben – hangsúlyosan nem a hierarchia, a papság, hanem a konkrét (lokális) közösség: Krisztus teste,¹⁰ és ebből következően a transzcendens mutatkozása a közösséghez kötött. Így bármi, ami szent, csak úgy lehet az – a szó eredeti értelme szerint a transzcendens számára fenntartott, elkülönített –, ha azt az egyház, pontosabban konkrét megjelenési formája, a helyi közösség használja. Így a templom sem szent önmagában, hiszen egyfelől nincsen benne jelen állandó jelleggel semmi, ami szentség-karaktert hordozna (képek, szentelmények, ereklyék, oltáriszentség), hanem attól lesz szent hely, hogy a Krisztust megjelenítő közösség összegyülekezik benne, s így lesz református értelemben a templom „Isten háza”.¹¹ Ebből megfordítva az következik, hogy bármely hely, épület – csűr, istálló, stb. – szent lehet, ha abban gyülekezet jön létre. Ez a logika érvényesül a református szakrális tárgyi rendszer – az ún. *klenódiumok*, szertartási tárgyak, illetve *paramentumok*, azaz a templom ékesítésére felajánlott tárgyak – esetében is.

Van ugyanakkor ennek a koncepciónak egy „másik oldala”. A közösségi jellegből következik ugyanis a transzcendens tapasztalat „helyhez kötöttsége”. Ez egyrészt a lokalitás, a helyi hagyományoknak a transzcendens mutatkozás felismerésére gyakorolt hatását jelenti, másrészt azt, hogy a transzcendens mutatkozása a lokalitás horizontján belül nyer értelmet. Így válik a helyi közösség története, s abba ágyazódva az „individuális” tapasztalatok a transzcendens mutatkozásának médiumaivá, azok a helyek és tárgyak pedig, melyekhez ezek a tapasztalatok kötődnek – így a templom, a klenódiumok vagy épp az adományozott textíliák – az emlékezet helyeivé.

A néprajzi, antropológiai szakirodalom többnyire a templom épületére, annak felirataira, az abban elhelyezett emléktáblákra, a klenódiumokra és paramentumokra, illetve az általa termelt írásos forrásokra koncentrálnak, amikor a közösség emlékezetét próbálja megragadni. Ugyanakkor némi jóindulattal szintén az írásos források közé sorolhatnánk a templomtér

⁹ Az evangélikus állásponthoz lásd a Luther által 1537-ben írt *Schmalkaldeni Cikk*ek Oltáriszentségről szóló részét in Ordass Lajos (fél. kiad.): *Konkordia könyv. Az Evangélikus Egyház hitvallási iratai*, 2. köt., Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1957, 37. Kálvin álláspontjához lásd az Institutio 4. könyve 17. és 18. fejezetét. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*, 2. köt., Pápa, Református Főiskolai Könyvnyomda, 1910, 631–713. Zwingli tanait összefoglalja Ulrich Gäßler, *Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2008.

¹⁰ „Ti pedig a Krisztus teste vagytok, és tagjai rész szerint”: 1Kor 12,27.

¹¹ Sajátos, és a probléma szempontjából nem mellékes az „Isten háza”-kifejezés eltérő tartalmú használatainak, értelmezéseinek egymásra gyakorolt hatása.

használatának egy sajátos emlékcsoportját, melyet csak elvétve vizsgálnak a kutatók:¹² a falakon, oszlopokon, karzat mellvédeken s kivált a padokon található számtalan firkát. Miről szólnak ezek a firkák? Hogyan kötődnek a közösségi emlékezethez? Mit mondanak a transzcendens mutatkozásáról, ha mondanak egyáltalán valamit?

Ezeknek a firkáknak a kérdése persze rövidre is zárható. Egyszerűen az unatkozó fiatalok szórakozását, vagy legfeljebb a „nyomot hagyni” ősi ösztönének megnyilvánulásait látják legtöbben mögöttük, azoknak a „hic fuit” típusú feliratoknak a rokonait, melyekkel azóta találkozzunk – sokszor „illetlen” helyeken –, mióta az ember ír. Így firkálták össze az egyiptomi műemlékeket Napóleon katonái is, saját partikuláris létüknek állítva ezzel örök emléket. Valóban, ezeknek a firkáknak a többsége nem tartalmaz többet egy névnél, olykor csak monogramnál és egy évszámnál. Felvetődhet ugyanakkor a kérdés, hogy miért érzi szükségét egy ember, aki egy életen át ugyanabba a templomba járt, hogy a padon tudassa azokkal, akikkel együtt oda járt, hogy itt járt? És miért fordul elő mindez jelentősen nagyobb számban protestáns, kivált református templomokban, mint egyebütt? Ahhoz, hogy az ilyen kérdésekre megpróbáljunk válaszolni, érdemes először egyrészt a firkák társadalmi környezetével, másrészt a konkrét kontextussal, szöveggörnyezettel megismerkedni.

A firkák ugyanis többnyire nem véletlenszerűen jelennek meg a templom terében. A református templomok térhasználatának egyik legfontosabb dimenziója a szabályozott ülésrend volt. Ez a rend városi közösségekben másképp működött, mint falun, sőt – bár lehet találni többé-kevésbé általánosnak tekinthető vonásokat –, konkrét megvalósítása helyenként változott. A rendszer alkalmazásának szigora a 20. század társadalmi átalakulásaival párhuzamosan enyhült, illetve városias környezetben többnyire hamarabb, falun később, jobbra fel is bomlott, ennek ellenére ma is találni olyan közösségeket, melyek alkalmazzák.¹³ A rendszer lényege az, hogy a templomi ülésrend tükrözi a közösség társadalmi struktúráját. Ez a tükrözés megvalósulhat a település térszerkezetének a templomra – és a temetőre – vetítésén keresztül is, ám nagyjából a templomtér sajátos hierarchiáját követi. Ebben a tér liturgikus központja, az úrasztala és a szószék közvetlen környezete – a templom sok helyütt „piacnak” nevezett része – rendelkezik a legnagyobb presztízzsel. Ezt követi a templom főhajója, az

¹² Ezek a feliratok leginkább akkor kerülnek a kutatók látóterébe, ha valamiért különlegesek. Így például a templombelsőben fennmaradt rovásírásos emlékeknek jelentős szakirodalma van, melyből itt csak Sándor Klára 2014-ben megjelent kötetére hivatkozom: *A székely írás nyomában*, Budapest, Typotex, 2014.

¹³ A templomi ülésrend kiterjedt irodalmából lásd pl. Csiszár Árpád: A régi nemzeti rend nyomai a Felső-tiszavidéki templomokban és temetőkben, in Dankó Imre – Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz 1.*, Budapest, ELTE Folklore Tanszéke, 1985, 157–197; Faggyas István: *Lakosság és templomi ülésrend*, 1–2. köt., Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1990–1991.

abban lévő padosorok (sokszor ezt a területet nevezik tulajdonképpen templomnak), majd a karzatok és a karzat alatti területek, a bejáratok – és a cinterem –, majd az előterek, végül a templom épületén kívüli területek. A főhajóban általában elkülönülve, a szószerk két oldalán egymással szemben ültek a férfiak és az asszonyok, rendjüket a családok társadalmi hierarchiában elfoglalt helye, azon belül az életkor és a családi állapot határozta meg. A legények (és olykor a leányok is) a karzatokon foglaltak helyet. A gyermekek helye változó, a konfirmáció előtt állók sokszor például külön padon, az úrasztala előtt ültek. A perifériákat, átmeneti tereket a társadalom perifériáján élők használták, például koldusok, cigányok és idegenek. A legtöbb firka a hátsó padokban, a karzatsfeljárókon, karzatokon, karzatsmellvédek könyöklőin és belső oldalain, az orgonák hátsó oldalán található, míg a főhajó padosaiban elvétve akadunk ilyenekre. Gyakorlatilag hasonló a helyzet városi környezetben is. Sárospatakon, ahol a Kollégium diáksága és a városi gyülekezet együtt használta a templomot, a firkákat zömmel azokon a helyeken találjuk, ahol a diákok ültek, vagyis a karzatok alatti padosorokban, illetve a katonák és a céhlegények feltételezett helyein, a karzatokon. Miskolcon, a Kossuth utcai református templomban a céhek karzati padosorai közt a hátsókban találunk rengeteg firkát, a második karzatsmellvélet hátsó soraiban pedig egészen kimunkált figurális vésetekre bukkanhatunk. Ez megerősítené azt az értelmezést, mely inkább „rendetlenkedést” vagy „rongálást” lát a firkákban. Kérdés azonban, hogy a firkák kontextusa alapján mit tehetünk ehhez hozzá.

A firkák kontextusa alatt azoknak a szövegeknek a korpuszát értem, melyeket a közösség helyez el – általában jól láthatóan – a templom terében. Ez a szövegekörnyezet természetesen szintén templomról templomra változik. A szövegek hordozói között említhetjük a klenódiuumokat, paramentumokat, a padok és karzatok látható, reprezentatív felületeit, az esetlegesen meglévő mennyezeti kazettákat, a templomban – vagy a templomon kívül, a falon, a kerítésen – elhelyezett emléktáblákat, epitáfiumokat, emlékköveket, és sok helyen az úrasztalán kinyitva tartott Szentírást. A szövegek többségében három visszatérő tartalmi elemmel találkozunk:

- 1) Nevek, sokszor nem individuálisan, hanem listába szedve. Lelkészek, presbiterek, konfirmáltak, hősi halottak, valamilyen szerencsétlenség áldozatai, adományozók és a közösség kiemelkedő tagjai, lajstromba szedve.
- 2) Események emlékezetét őrző feliratok, olykor csak egy dátum, de többnyire az esemény megnevezésével vagy akár bővebb leírásával.
- 3) Bibliai vagy vallási énekekből – többnyire zsoltárokból – vett idézetek, ritkábban parafrazisok.

A szövegekörnyezet kiemelkedően fontos részét képezik egyrészt a klenódiuumok, másrészt a templom ékesítésére számos vidéken felajánlott textíliák, az ún. paramentumok. Mindkét

tárgytípus jelentőségét az adja, hogy esetükben a fent leírt tartalmi elemek általában együtt fordulnak elő, vagyis a tárgyon rögzített felirat többnyire egy – sokszor relatíve¹⁴ meghatározott – dátumhoz és megnevezett eseményhez konkrét neveket kapcsol, és ezeket egy bibliai textussal hozza összefüggésbe. Ugyanezt találjuk a paramentumok esetében is, csak amíg utóbbiak többnyire „bőbeszédűen” adják elő mondandójukat, és általában az év minden napján szem előtt vannak, addig az előbbiek – nyilván az anyag megmunkálásának problémáiból adódóan – szűkszavúbbak, és csak kiemelt alkalmakkor találkozhatunk velük. Mindkét tárgy-típusra áll, de kivált a paramentumokra érvényes, hogy konkrét életfordulók alkalmával adományozzák őket. Az adományozás menete sokszor szinte rituálisan szabályozott: az adományozó az alkalom és a bibliai idézet kiválasztását általában a lelkésszel előzetesen egyezteti.¹⁵ A lelkész a gyülekezet előtt bejelenti az adományozás tényét, majd a használatba vétel előtt bemutatják a textíliákat a közösségnek. A használatba vétel után különösen ott, ahol a közösségnek számos ilyen tárgy áll rendelkezésére, a textília jellegétől függően vagy a falra kerül, vagy az úrasztalára szánt terítők és ruhák meghatározott „rendjébe” illesztik be. Ezeket a rendeket ünnepek szerint vagy más logika alapján cserélik, de sok helyen egyszerűen egymásra terítik az úrasztalán az adományozott terítőket, s így akár tíz, tizenöt terítő is lehet egyszerre szolgálatban. Az úrvacsorai edények esetében az adományozás sajátos formája az, amikor egy tárgy egymást követő generációk – olykor egy család több nemzedékének – kegyes felajánlásai nyomán, időről időre megújul. Az első generáció készített például egy ón poharat, a következő átalakítja kehellyé, egy következő az ón cuppát¹⁶ ezüstre cserélteti, majd ismét egy következő testamentumilag hagy bizonyos mennyiségű aranyat az eklézsiára, hogy abból aranyozzák meg az ezüst cuppát. Ezekben az esetekben előfordul, hogy az előző nemzedéknek az adományozás tényét a tárgyon megörökítő inskripciójához az utódok hozzáfűzik saját mondandójukat, nemegyszer megjegyezve, hogy Isten dicsőségére és az atyák emlékezetére mívelték ezt vagy azt a fiak.

Szacsvay Éva „prédikáló tárgyaknak” nevezi ezeket a klenódiúumokat és paramentumokat, hiszen a rajtuk rögzített feliratok a személyes életeseményeket bibliai idézeteken keresztül értelmezik, vagy éppen személyes hitvallást fogalmaznak meg.¹⁷ E tárgyak azonban a hitval-

¹⁴ Vagyis nem évszámmal, hanem pl. X. Y. kurátor szolgálati idejére való hivatkozással.

¹⁵ Tudomásom szerint nem vizsgált, ugyanakkor az egész téma egyik legizgalmasabb kérdése az egyes közösségek által választott bibliai idézetek repertoárja, ezen belül az esetleges családi tradíciók feltárása.

¹⁶ A kehely felső része, az ivócsésze, mely a bort tartalmazza.

¹⁷ Szacsvay Éva: „...Isten dicsőségére adta...” Református egyházművészet – népművészet, in Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére*, Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2006, 73–82; uő: *Kegyes adományok: tipológia és topográfia. (A bánffyhunyadi templom térszimbolikájához)*, *Acta Ethnologica Danubiana*, IX. évf., 2007/8–9, 59–78.

lás vagy vallási reprezentáció mellett másfajta funkcióval is bírnak. Miután ugyanis az úrvacsora alkalmával például a fiak s azok fiai és leányai sokadízigen – ahogy a rokonok, barátok és a lokális kapcsolathálózat egyéb tagjai is – személyes kontaktusba kerülnek velük, e tárgyak különösen is alkalmasak arra, hogy a közösséghez való kötődés, az elköteleződés és természetesen a reprezentáció kifejezőivé és eszközeivé váljanak. Hasonló a helyzet a textíliák esetében is. A személyes életfordulókhoz vagy krízishelyzetekhez kapcsolódva adományozott tárgyak egyrészt értelmezhetőek hitvallásként, ugyanakkor, miután állandóan szem előtt vannak, az adományozó egyén vagy család vallási kötődését, közösségi – a vallásgyakorlatból, kegyességből épülő szimbolikus tőkéjére alapozott – helyzetét is megjelenítik. A rendekbe, sorozatokba tagolódás és egymásra rétegzés gyakorlata viszont – hasonlóan a templomtérben láthatóvá tett listákhoz – a betagolódás és kontinuitás üzenetét hordozhatja, hiszen az előző nemzedékek, a hitvalló ősök sorába illeszti az adományozót, vagy éppen azt, akire nézve az adományozás történt.

Következetlenségnek tűnik, mégis találó éppen ezért, hogy református összefüggésben klenódiумoknak és paramentumoknak, vagyis – a szavak eredeti jelentése szerint – ereklyéknek és kegytárgyaknak nevezzük ezeket a tárgyakat, hiszen éppen úgy a transzcendenshez kapcsolják használóikat, mint a szentek ereklyéi. Míg azonban az utóbbiak ezt közvetlenül teszik, hiszen az ereklye mint a szent része magában hordozza a transzcendenst, addig a református klenódiумok és paramentumok szakrális karakterüket az emlékezetten keresztül nyelik. Az emlékezet helyeiként teszik felidézhetővé a transzcendens mutatkozásának nemzedékről nemzedékre felhalmozódó tapasztalatát, hiszen a rajtuk megörökített események az Isten kegyelmének, gondviselésének nyilvánvaló jeleiként épp ezekről adnak számot.

Nem tagadva a firkák mögött meghúzódó indítékok nagyon eltérő jellegét, hangsúlyozva továbbá azt is, hogy amint a paramentumok bibliai idézeteinek repertoárja nagyon eltérő lehet az egyes közösségekben, úgy a firkák különböző lokális kontextusokban más-más módon értelmezhetőek, mégis úgy gondolom, hogy ezeknek a társadalmi és szöveges környezeteknek az összefüggésébe állítva adhatunk a firkáknak egy-két új interpretációt. A számos lehetséges közül most három, a közösségi létre koncentráló értelmezést hadd vessek fel!

Az egyik a szimbolikus térfoglalás. Az, hogy Napóleon katonái dátummal és aláírással látták el az egyiptomi műemlékeket, a hódítás, a birtokba vétel és minden valószínűség szerint az ellenség megalázásának része volt. Egy terület birtokviszonyait jelző névtáblák cseréje, megváltoztatása, a területhez kapcsolódó események és személyek emlékezetének az emlékeztetők eltávolításával megkísérelt törlése – vagy ennek másik olvasata, a hely emlékezetének újjáépítése, események és nevek társításával és az ezekre emlékeztető jelek elhelyezésé-

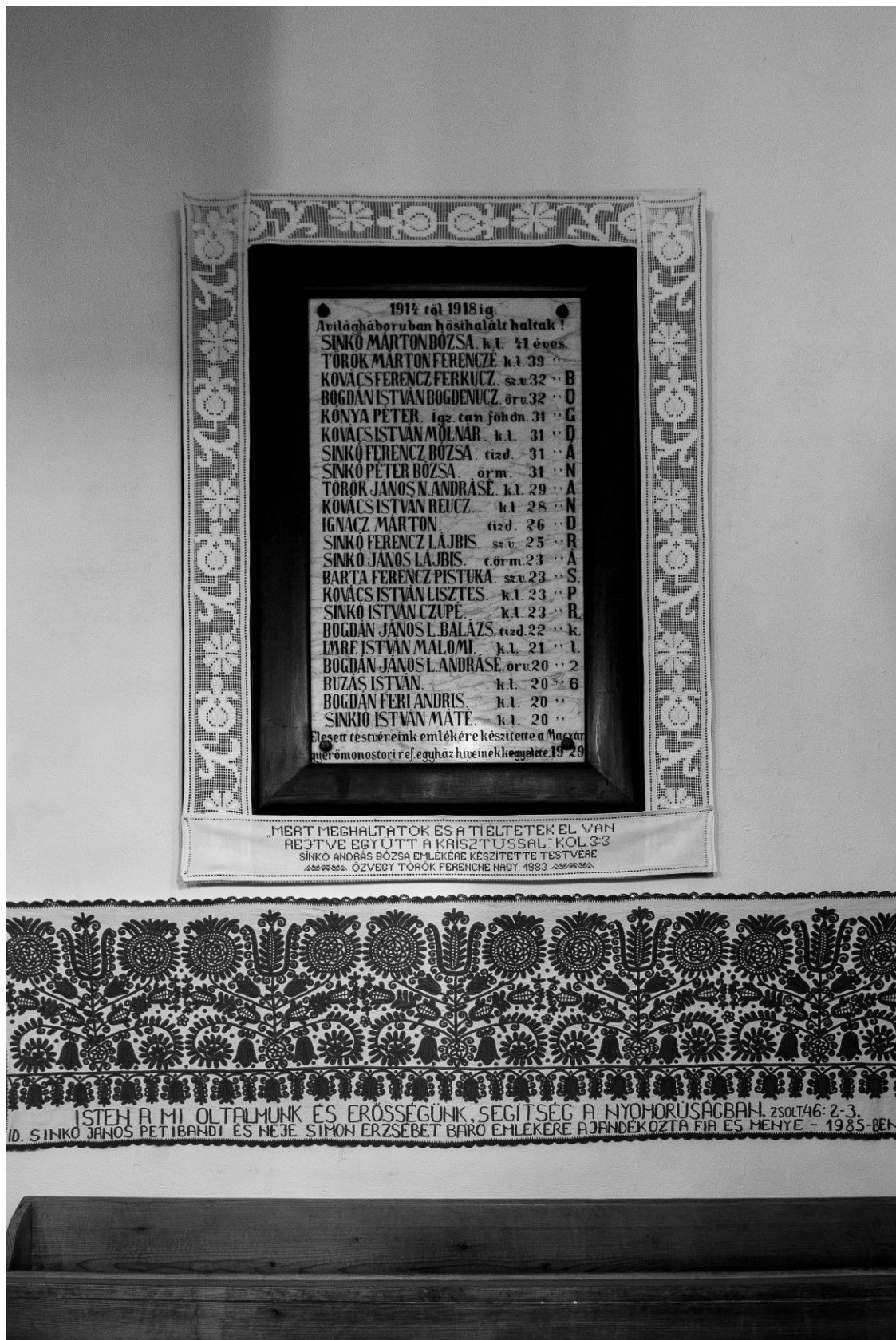
vel –, vagyis a tér szimbolikus elfoglalása a hódítók szokásos eszköztárának része. Ebben az összefüggésben a nevek és a hozzájuk társított évszámok elhelyezése egy adott helyen a birtoklás tényének jelzésére is szolgálhat. Ez pedig olyan esetekben, amikor egy közösség történeti tudatában rögzült, hogy egyszer vagy többször már elvették vagy el akarták tőle venni a templomát, nagyon észszerű stratégiaként is felfogható.

A másik a betagolódás. Elnézve a padokon, karzatmellvédek hátulján egymásba gabalyodó neveket, monogramokat és a hozzájuk kapcsolt – olykor több évszázadot átfogó – évszámokat, sokszor olyan képletet adnak ki, mintha felhők lennének. Mit jelent beírni a nevünket egy adott dátummal egy ilyen felhőbe? Jelentheti például a betagolódást egy státuszcsoportba, mondjuk például a karzaton ülő legények közé, vagy a kollégium diákjainak közösségébe. Másrészt betagolódás a nemzedékek láncolatába. Felvésni a nevem ugyanarra a deszkára, ahová apám harminc éve felvéste, vagy felírni magam a pad háttámlájára a Kollégium diákjai közé, ugyanoda, ahol már száz éve is a kollégium diákjai írták a nevüket, az idő, a folytonosság – a közösségi ittlét folytonossága – sajátos tapasztalatát nyújtja.

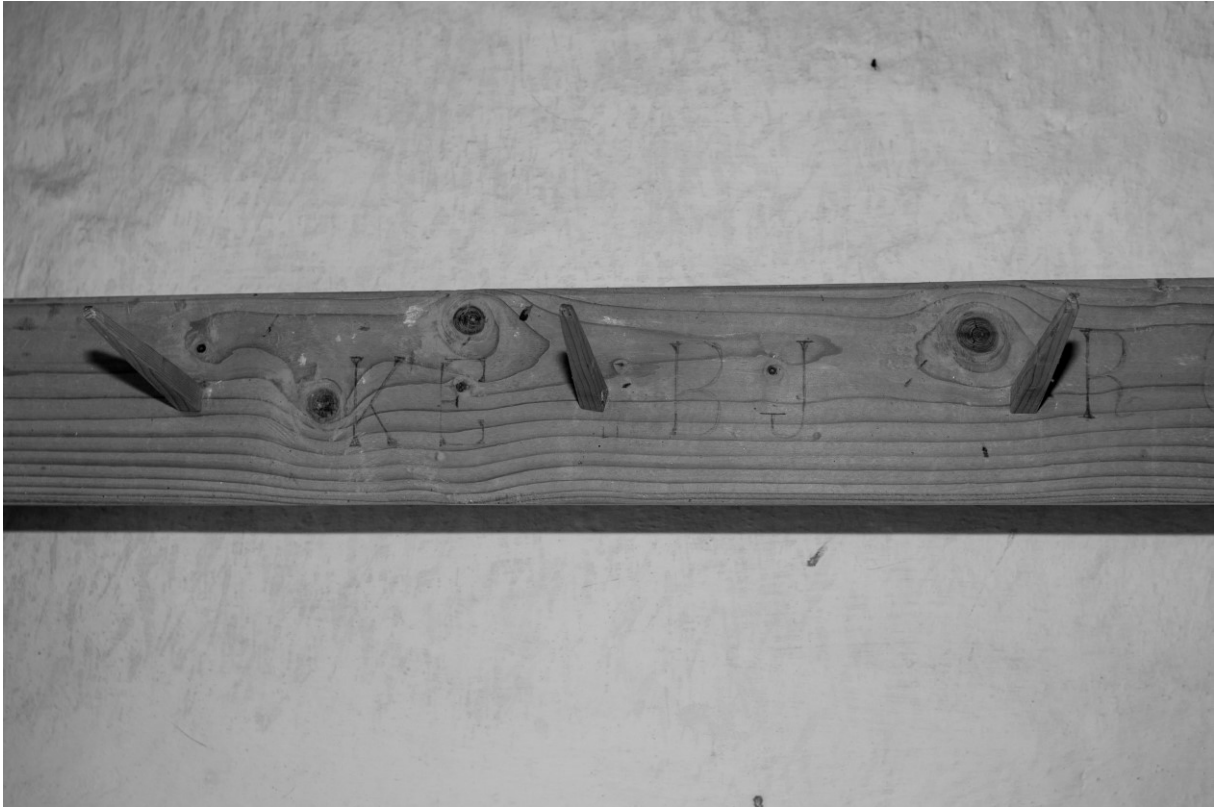
Végül minden ilyen felhőnek vagy listának van egy, a transzcendensre reflektáló, rejtett üzenete is, hiszen mindegyik mögött ott a Gondviselés, az „Eben-Háézer”¹⁸ tudata, és az a reménység, hogy a lista folytatható. Ahová én felvésem a nevemet, oda talán a fiam is felvési évtizedek múlva.

¹⁸ 1Sám 7,12 „Sámuel pedig vett egy követ, és felállítá Mispa és SÉN között, és ÉbenHáézernek nevezte el, mert mondá: Mindeddig megsegített minket az Úr!” A kifejezés szó szerinti jelentése: a segítség sziklája.

Képek (Fotó: a szerző)

Egymást értelmező szövegek a magyargyőrmonostori református templomban.

Kalaptartó monogramokkal a magyarvalkói református templom karzatán.

Egymásra rétegződő vésetek és firkák a sárospataki református templom padjain.